

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Дипломски рад:

Први вишестраначки избори за народне
посланике Републике Србије 1990. године на
страницама дневних листова „*Политика*“ и
„*Борба*“

Ментор: др Љубодраг Димић

Студент: Зоран Тодоровић ИС 11/95

Београд, 2018.

САДРЖАЈ

Предговор.....	3
Увод.....	6
Уставни и законски оквири првих вишестраначких избора Републике Србије.....	14
Округли столови	18
Оснивање политичких странака, програми и деловање.....	22
Представљање странака у кампањи.....	31
Функционерска кампања.....	35
Резултати гласања на децембарским изборима 1990. године.....	37
Закључак.....	43
Извори и литература.....	47

ПРЕДГОВОР

Мотив за писање овог рада јесте моје интересовање за политичке изборе, као највиши ступањ демократичности једне државе који се огледа у спровођењу слободних избора, а у чему свакако најзначајнију улогу имају медији. Да би једно друштво успело доћи до тог ступња, историчари и политички аналитичари би морали великим бројем студија дубински анализирати изборне циклусе уочити њихове закономерности проучити околности у којима су се одигравали из тога направити адекватне закључке које би друштву помогло да у будућности подигне степен своје демократичности на виши ниво.

Што се тиче структуре рада, он се састоји из неколико поглавља. У првом поглављу дат је преглед најважнијих догађаја, од доношења Устава 1946. године до распада Савеза комуниста Југославије на Четрнаестом конгресу 1990. године, који су довели до успостављања система, на основу којег је заснован ново вишепартијски систем. Друго поглавље бави се Уставним и законским оквирима првог вишестраначког изборног циклуса Републике Србије. У наредном поглављу бавио сам се односом власти и опозиције кроз процес округлих столова. У четвртом поглављу дат је преглед оснивања важнијих политичких организација, њихових програма и њиховог деловања. Једно од најважнијих поглавља самог рада јесте наредно поглавље у којем су анализиране кампање странака кроз штампу, на које се надовезује и наредно поглавље у којем сам покушао да објасним феномен и значај функционерске кампање. На самом крају у виду прилога, у посебном поглављу издвојио сам резултате избора.

Политику сам изабрао јер је најстарији постојећи и један од најугицајнијих дневних листова који излази на простору Србије и земљама бивше Југославије. *Политика* као дневни лист са дугом и богатом традицијом сматра се и једном од националних институција у Србији. Данас *Политика* спада у дневно-политичке новине које негују културу дијалога и слободу изражавања.

Рад је заснован на анализи штампе и њеној улози у изборном циклусу 1990. године. Уједно, то је био први вишестраначки изборни циклус Републике Србије, током којег су се паралелно одиграле две кампање, које су све време биле у корелацији - кампања за избор народних посланика Народне скупштине Републике Србије и кампања за избор Председника Републике Србије.

У писању овог рада највише сам се ослањао на штампу као главни извор, како и сам наслов теме налаже. Штампа је важан чинилац који има велики утицај на креирање јавног мњења са једне стране, док са друге пружа брз проток информација од политичких субјеката до грађана, што би требало бити њена примарна улога. Медији су за савремени свет као крвоток за људски организам.

Значај преузимања штампе је био превелик, *Политика* је новина са дугом традицијом којој се доста веровало, о њеном развоју и изградњи утицаја биће више речи касније, у оквиру истог поглавља. Створена је рубрика „*Одјеци и реаговања*“ у којима су била објављена писма читалаца, за која постоји сумња да су била наручена. У рубрици се говорило о најактуелнијим догађајима у Србији и Југославији, и практично је била на располагању властима за обрачуна са опозицијом.

Како је са једне стране *Политика* направила заокрет од слободне ка режимској новини, тако је *Борба* направила заокрет у контра смеру тако да је од режимске постала слободан лист. Релативно малог тиража, али не и утицаја.

Лист *Политика* је без обзира на кризне ситуације током предратних, ратних, међуратних и послератних времена када је њен рад обустављан, успела да опстане и не само то, већ је постала водећа медијска кућа у Србији, а и шире.

Борба, такође дневни лист, биле су новине које су, с дужим и краћим прекидима, излазиле од 1922. до 2009. године на подручју Југославије. *Борба* је основана 19. фебруара 1922. у Загребу, као теоретски часопис Комунистичке партије Југославије. Након Другог светског рата када је Комунистичка партија Југославије преузела власт у Југославији *Борба* је постала полу-службени режимски лист.

Комунистичка партија Југославије је формално контролу над листом препустила 9. јуна 1954. када је лист постао службено гласило Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРНЈ). Упркос томе је и даље задржала статус најутицајнијег и најчитанијег листа у држави.

Борба је свој положај изгубила 60-их година, 20. века, када се читаоци окрећу локалним, односно републичким новинама - пре свега београдској *Политици*, загребачком *Вечерњем листу*, сарајевском *Ослобођењу*, љубљанском *Делу*. *Борба* након тога почиње преживљавати пре свега од државних субвенција, односно од обавезних претплата у државним и парадржавним институцијама (укључујући гарнизоне ЈНА). И та подршка крајем 1980-их почиње слабити, када се током процеса распада Југославије

распала владајућа Патрија, а на крају и државама чије је службено гласило било. Успркос покушаја да се очува као независан лист, на крају је угашен, а његова имовина у Загребу и Београду приватизована.

Борба је приватизована крајем 2008. године и први редизајнирани број изашао је 15. јануара 2009. године. Под новим руководством, на чијем је челу био нови власник и главни уредник Иван Радовановић, *Борба* је излазила неколико месеци и током 2009. године, после 87 година постојања, лист је угашен.

Поред штампе, од извора које сам користио навешћу и хронику „*У потрази за демократијом*“. Дело ми је дало целовит приказ комплетног изборног процеса. Ова хроника је објављена одмах након завршених избора фебруара 1991. године. Аутори дела су савременици изборног процеса, новинари информативне редакције Првог програма радио Београда, што даје посебан печат самој хроници. Дело је драгоцено јер пружа увид у читав сплет догађаја првих вишестраначких избора у Републици Србији

Што се тиче литературе коју сам користио за писање овог рада кратко ћу изложити следеће наслове. *Историја српске државности том III, Историја Југославије III* – комбиновањем ова два дела представио сам успостављања политичког система који је претходио изборима 1990. године, у које се налазио корен будућег вишестраначког система. Делоу групе утора, *Историја Савеза комуниста Југославије*, у потпунио сам слику периода додавањем важних додатака за историју саме Комунистичке партије Југославије. *Срби и пропаст Југославије* (дело објављено у оквиру зборника) и *Срби и Југославија* ова два дела послужила су ми као допуна за прва два наведена дела. *Историја Србије од 19. до 21. века*, је дело Западног историчара, пружило ми је могућност да видим како је на период који сам у свом раду обрађивао, гледано из угла неког аутора који није са простора некадашње Југославије. Расправу *Како је Слободан Милошевић изабран за вођу српских комуниста*, сам пре свега користио како бих објаснио политичко уздизање једног од најважнијих актера избора 1990. године. *Основна права човека и распад Југославије, Избори у СРЈ од 1990 до 1998*, су ми помогли да допуним одређене податке који су изнесени у раду.

Увод

Од Устава 1946. године до Четрнаестог конгреса Савеза комуниста Југославије

Стварање Република је процес који је паралелно текао са успостављањем једнопартијског система. Тај процес се паралелно одвијао са Другим светским ратом, као и са грађанским, из кога је као победник изашла Комунистичка партија Југославије.¹ Заокруживање овог процеса можемо пратити кроз неколико важних датума: Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, Референдум „*Монархија или Република*“, и доношење Устава 1946. године. Након тога, власт се од месног до федералног нивоа бирала искључиво гласањем за људе из Комунистичке партије Југославије, а од 1953. године из Савеза комуниста Југославије. Након Четрнаестог конгреса Савеза комуниста Југославије, Савез је престао да постоји. Формирана је Социјалистичка партија Србије, која је на простору Републике Србије практично преузела организацију некадашњег Савеза комуниста Југославије, о чему ће више речи бити касније. Круна свега било је доношење Устава Републике Србије којим су створени први услови за увођење вишестраначја.

Све партијске и војне организације у послератној Југославији биле су подређене Политбироу. У првој деценији свог постојања друге Југославије утврђивале су се границе федералних јединица, за које тада није било свести да ће прерасти у коначне, а касније и државне границе. Сложенију ситуацију чинило је стварање аутономних покрајина Косова и Метохије, и Војводине у оквиру Народне Републике Србије.² Уобличењу федералне јединице Србије претходило је конституисање Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије као најважније извршно, законодавно и представничко тело. Посланици за ову скупштину њих 278, бирани су из редова 989 посланика Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије. Док су тих 989 били делегирани из редова народноослободилачких одбора и Народноослободилачког фронта. Априла 1945. године Скупштина је променила име у

¹ Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998, 157.

² Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998, 160.

Народна Скупштина Србије.³ Држава је у почетку била централизована, а касније децентрализована, али све време партијска.⁴

Први Устав комунистичке Југославије донет је 31. јануара 1946. на седници Савезне скупштине и Скупштине народа. Његов значај био је у учвршћивању нове, комунистичке власти у земљи. Ипак, околности које се огледају у сложености формирања федералних граница и наступајући сукоб са Совјетским Савезом онемогућиле су његов већи значај.⁵ Уставом су дефинисане: шест република, две покрајине и пет народа.⁶ Отуда су уследиле уставне промене 1950. и 1952. у оквиру Закона из 1953. године.⁷ У међувремену, устав Републике Србије донет је 17. јануара 1947. године. Овим уставом Скупштина је дефинисана као највиши орган законодавне власти НР Србије.⁸ У периоду од краја Другог светског рата до 1950. године држава је све више добијала карактер партијске државе. А у оквиру срастања државног и партијског, државни органи су постали извршиоци партијских директива.⁹

Партијске комисије за масовне организације, синдикат, школство, привреду, спољне послове, итд. стоје као пандан одговарајућим органима државе и масовних организација. Министарство за конституанту Владе Демократске Федеративне Југославије, али и Комисија Централног комитета Комунистичке партије Југославије за изградњу народне власти, под истим руководством. Апарат агитпропа држи целокупну информативну сферу (новине, радио, издавачке куће, филм, итд.), а кадровска управа све послове везане за постављање одговарајућих људи у апарату спољних послова, поште, телефона и телеграфа, служби безбедности, итд. Политичким радом у Армији руководило се преко Политичке управе Министарства народне одбране. Рад ових органа је централизован до крајњих граница. Што можемо пратити кроз процес срастања Партије и државне власти, који вуче корене из рата, настајање специфичне реалне и персоналне уније Партије и државе.¹⁰

³ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 287.

⁴ Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998, 163.

⁵ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988, 45.

⁶ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 334.

⁷ Овим Уставним законом Југославија је установљена као „социјалистичка демократска савезна држава суверених и равноправних народа“, а сва власт у земљи је припадала „радном народу“ преко његових представника.

⁸ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 335-336.

⁹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988, 41.

¹⁰ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988, 72.

На шестом конгресу Комунистичке партије Југославије одржаном у Загребу од 2. до 7. новембра 1952. године, уз оцене да се стаљинистичкој пракси приступило „наивно“ и да је копирање тог модела погрешно. Највише су критиковани Стаљинов догматизам и ревизионизам. Донети су закључци да се треба приступити хуманијим методама приликом преображаја друштва, док је увођење самоуправљања означено као прекретница у развоју социјалистичког друштва. На тај начин је дефинисана нова улога партије кроз модел радничког самоуправљања. Промењено је име, по угледу на Марксов Савез Комуниста у Савез комуниста Југославије.¹¹

Уставом од 7. априла 1963, држава је добила назив Социјалистичка Федеративна Република Југославија. Дефинисана је као социјалистичка држава, добровољно уједињена демократска заједница, радног народа и самоуправљања. Овим уставом први пут је дефинисано место друштвено-политичких организација у оквиру државног поретка.¹²

Промене структуре федералне државе отпочеле су уставним амандманима 1967. и 1968. године. Првом групом амандмана дефинисано је Веће народа, проширена му је улога и изједначено са правима Савезног већа, а чланове бирају скупштине република и аутономних покрајина.¹³ Другом групом амандмана је дефинисана аутономна покрајина као елемент федералне јединице.¹⁴ Уставним амандманима из 1971. године значајна новина била је та, што је уведено да су социјалистичке републике добиле националну одредницу, такође, појачан је степен суверености покрајина.¹⁵

Савезна скупштина нови Устав доноси 21. фебруара 1974. године. Овим Уставом било је предвиђено и право народа на самоопредељење, до отцепљења.¹⁶ Суштина овог устава се огледала да се суверена власт налазила у републикама и покрајинама, судска власт се налазила под јурисдикцијом републичких и покрајинских органа. На тај начин држава је у пракси функционисала више као конфедерација него федерација.¹⁷ Овим Уставом било је предвиђено да се одлуке на нивоу федерације доносе искључиво консензусом република и покрајина.¹⁸ Уставним амандманима из 1989. године Србија

¹¹ Група аутора, *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд 1985, 285.

¹² В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988, 351.

¹³ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 404.

¹⁴ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 406.

¹⁵ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988, 450.

¹⁶ А. Molnar, *Osnovna prava čoveka i raspad Jugoslavije*, Novi Sad 1994, 71.

¹⁷ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije (1918-1988)*, Beograd 1988, 412.

¹⁸ Зборник радова, Љ. Димић, *Срби и пропаст Југославије, Епилог: криза, распад и разбијање Југославије*, Београд 2017, 217.

повратила суверенитет над покрајинама.¹⁹ Овим амандманима претходиле су оставке владе Војводине у тзв. Јогурт револуцији²⁰, док је Скупштина Косова изгласала сама себи неповерење.²¹

Проблеми са којима су се суочавали држава и народ, потресали су и саму Комунистичку партију Југославије.²² Сукоб са Информационим биром 1948. године, потом искључивање Милована Ђиласа 1954. године, након тога 1966. године Александра Ранковића, студентски протести 1968. године, уклањање либералне струје 1972. године, Устав из 1974. године, Осма седница ЦК Србије 1988. године и на самом крају што је довело и до гашења Савеза комуниста Југославије – Четрнаести конгрес 1990. године.²³ Нестанком Савеза комуниста Југославије нестало је најјачи кохезиони елемент одржавања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.²⁴ Одлуке партијског врха 70-их и 80-их година 20. века имале су за последицу читав след догађаја који је уследио у последњој деценији 20. века.²⁵

Слободан Милошевић постао је председник Градско комитета Савеза комуниста Београда, 16. априла 1984. године, на седници председништва Градског комитета Савеза комуниста, пошто се са те позиције повукао Иван Стамболић и преузео нову функцију председника Централног комитета Савеза комуниста Србије.²⁶

На 10. конгресу Савеза комуниста Србије, одржаном од 26. до 28. маја 1986. Слободан Милошевић изабран је за председника Централног комитета Савеза

¹⁹ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001, 456.

²⁰ Назив добила нешто касније од самог догађаја, по сличном сценарију који се одиграо у Црној Гори кад су демонстранти антибијрократске револуције јогуртима гађали зграду.

²¹ Зборник радова, Љ. Димић, *Срби и пропаст Југославије, Епилог: криза, распад и разбијање Југославије*, Београд 2017, 223

²² КПЈ- Комунистичка партија Југославије, под овим именом деловала до 1952. године када је на Конгресу променила име у СКЈ- Савез комуниста Југославије. Циљ ове идеје био је да се покаже спремност партије за плурализам идеја, међутим поред промене имена централизовано функционисања партије је остало.

²³ Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998, 169.

²⁴ Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998, 170.

²⁵ Зборник радова, Љ. Димић, *Срби и пропаст Југославије, Епилог: криза, распад и разбијање Југославије*, Београд 2017, 212.

²⁶ К. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Institut za savremenu istoriju, 10.(pdf)

комуниста Србије.²⁷ Након избора Ивану Стамболићу пришао је Шпиро Галовић и рекао: „*Кроз шест месеци забиће ти нож у леђа!*“²⁸

Што се убрзо и догодило на Осмој седници Централног комитета Србије одржаној 23. и 24. септембра 1987. године. Након двадесет трочасовне расправе о будућем курсу Централног комитета, Милошевићева фракција однела је победу над фракцијом његовог дојучерашњег пријатеља и ментора Ивана Стамболића²⁹. Након чега се Стамболић повукао са свих функција, чиме се сва политичка моћ нашла у рукама Милошевића.³⁰

Политичку сцену у периоду од 1987. до 2000. године обележио је Слободан Милошевић.³¹ При посети 24. априла 1987. године Косову Пољу,³² Слободан Милошевић изговоривши симболично чувену реченицу „*Не сме нико да вас бије*“, се самоизабрао за „*Вођу*“, тако је његова власт поред социјалистичког попримила и националистички карактер, након тога он постаје кључна фигура за привлачење широких народних маса.

Од јесени 1987. године посветио се укидању равноправности косовских Албанаца и тако успоставио крај подела Србије заснованој на Уставу из 1974.³³ За играње на „*националној карти*“ Милошевићу је послужила и сама околност да се 28. јуна 1989. године прослављала шестогодишњица Косовске битке.³⁴ Како би се још јаче „*заиграло*“ на тему национализма, тим поводом снимљен је филм „*Бој на Косову*“,

²⁷ К. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista II*, Institut za savremenu istoriju, 16. (pdf)

²⁸ К. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista II*, Institut za savremenu istoriju, 17. (pdf) - мој цитат преузет из расправе коју сам навео, а аутор расправе је преузео из В. Стевановић, Милошевић, *Један епитаф*, Београд 2002, 50.

²⁹ Иван Стамболић је након неколико година убијен уз сумњу да је у томе умешана Мира Марковић супруга Слободана Милошевића. - Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 444.

³⁰ Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 444.

³¹ Слободан Милошевић рођен је 1941. године у Пожаревцу, пореклом је био из Црне Горе. Следио је политички узор своје мајке, које је била убеђена комунисткиња. Тако је још у основној школи добио надимак „*бољшевик*“. Слободан Милошевић је током студија на Правном факултету упознао Ивана Стамболића са којим се спријатељио, који је брзо направио политичку каријеру и отворио пут до врха комунистичке партије свом пријатељу. Многи Милошевићев биографи велики значају у формирању његове психопатологије повезују са судбином његових родитеља (обоје су извршили самоубиства) и његовим хладнокрвним реакцијама на такве вести. Страх је био његов најважнији инструмент. - Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 438-442.

³² Љ. Димић, *Срби и пропаст Југославије, Епилог: криза, распад и разбијање Југославије*, Београд 2017, 222.

³³ Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 445.

³⁴ Косовска битка одиграла се 28. јуна 1389. Битка коју је тадашња српска држава изгубила од османског царства. Послужила је као основа за стварање Косовског мита једног од кључних фактора за обликовање српске националности.

³⁵ испуњен погрешним историјским интерпретацијама, пре свега митолошким елементима који су стављени у службу актуелне Милошевићеве политике.

Скупштина Србије је 24. фебруара 1989. године изменом Устава Србије развластила аутономне покрајине, које су остале и даље у том правном формату, али им је укинута право вета на промену Устава, чиме су изгубиле свој конститутивни елемент савезне државе. Међутим Милошевић се није одрекао њихових гласова у савезним органима. Тако је Србија имала три гласа док све остале републике по један.³⁶

Делегатским изборним системом 1989. године изабрана је Скупштина Социјалистичке Републике Србије и Скупштине Републике Србије која је трајала од 5. децембар 1989. до 31. децембар 1990.³⁷

Први велики догађај који се одиграо 1990. године био је Четрнаести конгрес Савеза комуниста Југославије. Колики је значај имао Четрнаести конгрес Савеза комуниста Југославије, говори и чињеница да су му дневни листови *Политика* и *Борба* посветили више од по 100 текстова. Оно што се прво наметало на самом конгресу, јесте покушај власти да направи политички плурализам кроз Социјалистички савез радног народа, и ту подведе опозицију, али тај покушај није успео.³⁸

У прилог чињеници да је Савез комуниста Југославије имао идеју о стварању једног плуралистичког савеза, видимо и по чланку у дневном листу *Борба* који носи назив „Савез комуниста спреман за конкуренцију“. Поводом предстојећег Четрнаестог конгреса медијима су изјавили секретар Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије, Стефан Корошец и члан Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије, Марко Лолић следеће: „Савез комуниста Југославије спреман је да се на јавној сцени суочи са другачијим програмима, као и да се у плуралном политичком амбијенту бори за своја опредељења, уверен да је оно што нуди прихватљиво за велику већину грађана земље и да демократски социјализам има сигурну перспективу.“³⁹

Председништво Савеза Комуниста Социјалистичког савеза радног народа Југославије сматра да се вишепартизам не може увести без Закон, такав страх

³⁵ Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 447.

³⁶ Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 449.

³⁷ [http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/skupstina-1804-2018/delegatska-skupstina-\(1974-1990\).2159.html](http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/skupstina-1804-2018/delegatska-skupstina-(1974-1990).2159.html) (приступљено: 15.9.2018.г. у 18:00ч)

³⁸ Д. Радловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 9.

³⁹ Савез комуниста спреман за конкуренцију, *Борба*, 6-7 јануар 1990, 12.

проистицао је пре свега због тренутних политичких дешавања изазваних оснивањем Српске народне обнове.⁴⁰ Четрнаести конгрес Савеза комуниста Југославије, а први ванредни, отпочео је 20. јануара 1990. године, са различитим очекивањима. О томе колика је била неизвесност од резултата његовог рада сведочи и један наслов из *Борбе* „Рубикон комуниста на 14. конгресу“⁴¹ - асоцирајући на догађај из далеке прошлости који је означио почетак грађанског рата у Римској републици 19. године пре н. е.

О томе колико је била напета атмосфера, можемо види и по томе што је полемика изазвана већ при утврђивању дневног реда.⁴² Међутим дневни ред је усвојен онако како је предложило радно Председништво. То су биле следеће тачке: избор радних тела Конгреса; верификација пуномоћја делегата; извештај о раду органа Савеза комуниста Југославије између два конгреса: избор конгресних комисија њихових председништва и председника; друштвена реформа и преображај Савеза комуниста Југославије; избор чланова органа Савеза комуниста Југославије.⁴³ Већ другог дана рада конгреса ушло се у сукоб. Словеначки делегати затражили су формирање „савез савеза“.⁴⁴ Док је Слободан Милошевић на то одговарао: „предлог да Савез комуниста Југославије постане „савез савеза“ у интересу је само бирократизованих елита из чијих се штабова кују планови за међусобни рат југословенских комуниста, на и народа.“⁴⁵ Трећег дана рада након одбијања словеначког амандмана о „савезу савеза“, њихови делегати одлучили су да напусте Конгрес, након тога су им се придружили делегати из Хрватске, а потом и делегати Македоније и Босне и Херцеговине.⁴⁶ Практично је престао да постоји Савез комуниста Југославије, иако се у тим тренуцима остављала могућност наставка Четрнаестог конгреса Савеза комуниста Југославије. Завршетак најављен за 26. мај 1990. године. Који је тог дана и одржан. Међутим прво је распуштен Савез социјалистичке омладине Југославије,⁴⁷ а потом су распуштени и сви остали органи, а на Конгресу се није појавио 521 делегат, не рачунајући делегате из Словеније.⁴⁸ Овакав расплет означио је дефинитивни крај Савеза комуниста Југославије и почетак настајања нових странака проистеклих из њега. Тачно десет година након

⁴⁰ Закон за меру плурализма, *Борба*, 17. јануар 1990, 3.

⁴¹ Крај или почетак, *Борба*, 20. јануар 1990, 1.

⁴² Одговорити захтевима времена, *Борба*, 21. јануар 1990, 1.

⁴³ Преображај у шест тачака, *Борба*, 21. јануар 1990, 2.

⁴⁴ СКЈ – само савез савеза, *Борба*, 22. јануар 1990, 1.

⁴⁵ Југославију нико са стране није градио, нико са стране је неће ни рушити, *Политика*, 22. јануар 1990, 1.

⁴⁶ *Политика*, 23. и 24. јануар 1990.

⁴⁷ ССОЈ више не постоји, *Политика*, 27. мај 1990, 11.

⁴⁸ Изостао 521 делегат, *Борба*, 28. мај 1990, 3.

Брозове смрти, престао је да постоји један од најважнијих фактора за очување Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Преостала је још само народна војска Југословенска народна армија.⁴⁹ На простору Савезне Републике Србије она се трансформисала у Социјалистичку партију Србије, под вођством Слободана Милошевић до тадашњег Председника Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије, о којој ће више бити речи у наредним поглављима.

⁴⁹ Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 450.

Уставни и законски оквири првих вишестраначких избора Републике Србије

Закон о политичким организацијама усвојен је на предлог Социјалистичке партије Србије једнострано без обзира на учешће опозиције на округлим столовима⁵⁰. Чиме се показало да је од округлих столова једино власт имала корист, јер је њима само трошила време опозиционим странкама. Закон се није одмах усвојио, због недостатка кворума, јер су делегати из Већа удруженог рада одбили да гласају и буду присутни. Седница је одложена за јул. Кључни спор је био око тога да ли ће се будуће странке организовати по радном принципу какав је био случај до тада или по територијалном.

Дуже време се и у јавности, а и у оквиру одређених институција тадашњег система водила полемика око доношења Закона о политичким организацијама.⁵¹ Организација Омладине изнела је свој законски предлог Закона о удружењима. Овим предлогом дефинисани су начини оснивања, регистрација и деловања политичких удружења. Док је чланом 14. став 1, подтачка б), било предвиђено: *„ако су циљеви или рад удружења усмерени на распиривање националне, верске расне или сполне мржње или неједнакости“*⁵²— неће им се дозволити оснивање или ће им се забранити рад. Ово је била једна од одредби због којих је опозиција реаговала и наглашавала да је одредба недовољно прецизна и да оставља властима произвољно тумачење. Што се и показало приликом онемогућавања регистрација појединих странака као што су: Српски Четнички Покрет, Равногорски покрет и Партија обичних пијанаца.

На седници Савезног савета на којој се расправљало о предлогу Закона о удружењима, Зоран Ђинђић, један од оснивача Демократске странке, изнео је свој законски предлог Закона о политичким странкама. За разлику од неких других предлога, у његовом предлогу, део који се односи на забране не доводи у питање опстанак странака националне оријентације. Посебно су важни били чланови 19. и 20. Члан 19. је према том предлогу гласио: *„Из Устава СФРЈ биће брисане све одредбе које се односе на привилеговани положај једне странке“*, а члан 20. је гласио

⁵⁰ Термин којим су означавани састанци на којима су учествовали представници власти и опозиције око договора везаних за спровођење првих вишестраначких избора.

⁵¹ Поједини предлози изношени су се односили на Удружења, а поједини на Странке (партије) на крају је донет закон којим су практично обухваћени оба појма савезним Законом о политичким организацијама.

⁵² Закон о удружењима, *Борба*, 23. јануар 1990, 9.

„Ступањем на снагу овог закона сматрају се укинутим све странке које нису организоване на територијалној основи (тј, организације у државним органима, ЈНА итд.).“⁵³ На овај начин Ђинђић је покушао да онемогући владајућој странци да искористи своју позицију у предстојећој кампањи.

Још једна проблематична ствар била је то што је за регистравање странке било довољно само 100 потписа грађана. Чиме је омогућено великом броју странака без реалне политичке снаге да учествују на изборима, што ће се у самој кампањи показати као кључно за Социјалистичку партију Србије. На тај начин су странке без реалне политичке снаге узимале драгоцен медијски простор осталим странкама, јер је Законом о информисању било предвиђено једнако за ступање свих кандидата без обзира на реалну политичку снагу (број чланова, територијална заступљеност итд.). Ова одредба се у Закону, нашла на предлог Извршно веће Скупштине Савезне Републике Србије, које изнело је свој предлог нацрта Закона о оснивању политичких организација, а једна од најважнијих одредби била је та која се односила на број оснивача политичке организације, члан 3. став 1. који је гласио: „*Политичку организацију може основати најмање 100 грађана који имају бирачко право.*“⁵⁴ Оваква члан са становишта власти се увек може тумачити као уступак опозицији, да не жели бирократизацијом и превеликим бројем оснивача оптерети процес регистравања странака. Док са становишта опозиције се ово може тумачити као потез власти која унапред планира да неке мале странке стави под своју контролу и да их искористи за збуњивање гласача, на пример сличним именом на гласачком листићу, као за и горе поменути разлог одузимања медијског простора. Такође могу се употребити и у случају вишестраначких изборних комисија и бирачких одбора, но то захтева један комплексан инжењеринг за који би се посезало само у случају превелике потребе, на пример када би резултат био веома неизвестан, што на овим изборима свакако није био случај.

Према Савезном Уставу постојала је категорија која је дефинисала много шири сегмент друштва од партијског. Што је омогућило Социјалистичкој партији Србије да настане спајањем Савеза комуниста и Социјалистичког савеза. Социјалистички савез, спадао је у ту много ширу друштвено-политичку категорију. Према савезном Уставу, он је располагао општом имовином, финансирао се из буџета, био оснивач јавних гласила, а без његовог мишљења се није могао поставити ниједан важнији функционер.

⁵³ Да странке буду странке, *Борба*, 26. март 1990, 5.

⁵⁴ Сто потписа – странка, *Борба*, 13. фебруар 1990, 5.

Закон о удруживању грађана у удружења, друштвене организације и политичке организације које се оснивају за територију Социјалистичке федеративне Републике Југославије. Донет је Указом, на основу одлуке коју је Скупштина СФРЈ усвојила на седници Савезног већа 25. јула 1990. године.⁵⁵

Поред овог Закона за спровођење избора било је потребно још донети, Закон о избору народних посланика и Закон о избору Председника Републике. Власт је наметала као неопходност промену Устава Савезне Републике Србије, пре одржавања избора, док је опозиција наступала са становишта да би сами избори требали бити за Уставотворну скупштину, па тек након тога мењати Устав.

Што се тиче захтев опозиције везаног да се прво организују избори па онда мења Устав. Власт је дала одговор тако што је предложила да о томе одлучи народ на референдуму. Делегати Скупштине Савезне Републике Србије, су на иницијативу Председништва Савезне Републике Србије, а након говора Председника Председништва Слободана Милошевића прихватили предлог за доношење новог Устава, а да се „зелено светло“ добије на референдуму од стране грађана. Делегати албанских представника су одбили да гласају за ову иницијативу.⁵⁶ Опозиција није позвала на бојкот али се јасно определила против. На референдуму спроведеном 1. и 2. јула 1990. године изашло је око 78% бирача, око 5.2 милиона од укупно уписаних 6.7 милиона у бирачком списку. Према утврђеним резултатима за доношење новог Устава гласало је 96.8% бирача.⁵⁷ Оно што би свакако требало нагласити јест да је било дозвољено једном члану домаћинства гласа за целу породицу као и гласање у дијаспори. Што није било дозвољено на изборима у децембру.

Након референдума, ушло се у фазу јавне расправе која је трајала до 28. септембра 1990. године када је изгласан нови Устав СРЈ, заједно са групом изборних закона. Одлука о проглашењу Устава Републике Србије, донета је на заједничкој седници свих Већа, усвојила Скупштина Савезна Република Србије, а потписао председник Скупштине Зоран Соколовић.⁵⁸

Јавна расправа темпирана је у време годишњих одмора у месецу августу. Тако да суштинске расправе није ни било и оно што се нашло у нацрту устава то је касније и усвојено као коначан предлог. Устав је изазвао и реакције на Косову јер се тамошњој

⁵⁵ Сл. Лист СФРЈ бр. 42/90

⁵⁶ Референдум даје зелено светло, *Борба*, 28. јун 1990, 1.

⁵⁷ Изванредни резултати референдума у Србији, *Политика*, 5. јул 1990, 1.

⁵⁸ Сл. Гласник РС бр. 1/90

албанском становништву и њиховим представницима власти, узимало сво правно оруђе које су дотада имали, а као одговор формиран је 1. јула Косовски демократски форум. Владајућа странка је на тај начин избила и опозиционим националним странкама аргумент да ће се изборити за већа права Срба на Косову, јер је Уставом створила привид да су створени механизми за побољшавање ситуације.

Најважнија примедба опозиције односила се на овлашћења Председника Републике. Тако да су у коначној верзији овлашћења смањена, али није спречено да се практично успостави полупредседнички систем, наспрам чистог парламентарног, према којем би се председник бирао у Народној Скупштини. Устав је усвојен 28. септембра 1990. године.

Указ о проглашењу Закона о избору Председника Републике и Закон о избору народних посланика⁵⁹, донела је Скупштина Републике Србије, 28. септембра 1990. године, на седници Већа удруженог рада, на седници Већа општина и на седници Друштвено политичког већа. Потписао Председник Скупштине Зоран Соколовић.⁶⁰ Међутим, у том тренутку нису испуњени ни минимални захтеви опозиционих странака, које су амандманима инсистирале на вишестраначким бирачким одборима и вишестраначким изборним комисијама, где ће се гласови збрајати. Што је изазвало серију разговора на тзв. Округлим столовима, протесте опозиције и покушаје да се под претњом бојкота избора изврши притисак на власт за овим преко потребним изменама Закона.

⁵⁹ Изборни систем према овом закону био је двокружни директни. Савезна Република Србија подељена је на 250 изборних јединица, ако у оквиру једне изборне јединице има више кандидата неопходно је да први кандидат добије минимум 50 одсто +1 глас, ако не успе организује се други круг у коме учествују само први и друго пласирани кандидат за народног посланика. По исто принципу су одржавани и избори за Председника Републике.

⁶⁰ Сл. Гласник, РС бр 1/90

Округли столови⁶¹

Први сукоб власти и опозиције односио се на редослед увођења вишестраначја, док је власт сматрала да треба прво донети устав, опозиција је захтевала да прво треба организовати изборе за Уставотворну скупштину, па тек онда донети нови устав.

Прва заједничка опозициона акција била је потписивање захтева за одржавање првих вишестраначких избора до краја године, као и њихово укључивање у доношењу важних закона за спровођење истих. Захтев су потписале све опозиционе странке које су узеле учешће у дотадашњем политичком животу. Опозиционе представнике примио је председник Скупштине Републике Србије Зоран Соколовић, на округлом столу у Републичком извршном већу.

Већ тада се могло наслутити да у опозиционим организацијама не влада јединство. На истом састанку појавио се представник Либералне странке, Предраг Вулетић, који је затражио да буде присутан округлом столу. Међутим, када је његово презиме прочитао Соколовић, Вук Драшковић је помисливши да се ради о његовом унутарстраначком противнику забранио његово присуство.⁶²

О првом заједничком деловању опозиције известио је дневни лист *Борба*. Опозиционе странке Демократска, Народна радикална, Либерална, Демократско-еколошко-земљорадничка и Српски покрет обнове. Удружено су инсистира на томе да је рок за објављивање датума одржавања избора истекао, сходно томе су инсистирали да се што пре објави датум када ће бити одржани. Док су представници власти инсистирали на томе да се прво мора донети нови Устав како би се створили предуслови за организовање. Тако да су прваци опозиционих странака најавили протест, за 13. јун, уколико власт не одговори датумом у најкраћем року.⁶³ У председништву Србије истакнуто да су спремни за Округле столове са опозицијом.⁶⁴ Радмила Трајковић, председница Републичке конференције Социјалистичког савеза

⁶¹ У овом поглављу, доћи ће до извесног хронолошко одступања, да бих представио једну веома значајну фазу првог вишестраначког изборног циклуса. У којем су се опозиционе странке на моменте уједињавале и заједничким деловањем успеле да издејствују неке минималне промене, које можда у том тренутку нису имале велики значај, али ће се показати као кључне у многим каснијим изборним циклусима. Због чега сам сматрао потребним ово раздвојити као посебно поглавље.

⁶² Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 13.

⁶³ Опозиција иде на улицу, *Борба*, 28. мај 1990, 8.

⁶⁴ О Изборима за округлим столом, *Борба*, 1. јун 1990. 3

радног народа, у једном од интервјуа, најављује изборе за крај године или почетак наредне, уз наглашавање потребе да се прво донесу Закони и Устав.⁶⁵ У међувремену, секретаријат за унутрашње послове у Титовом Врбасу забранио митинг Српске народне обнове, због безбедносног ризика.⁶⁶ На основу ових информација може се закључити да је атмосфера у тим тренуцима била напета.

Како је и најављено опозиционе странке одржале су протесни митинг, 13. јуна 1990. године. А паралелно са овим одржан је са нешто мање присталица митинг Војислава Шешеља и Мирка Јовића уперен једнако и против власти и против опозиције.⁶⁷ Власт је покушала да овај митинг Опозиције представи као на митинг „раздора“, да они занемарују судбину Срба на Косову и да су део велике антисрпске коалиције.⁶⁸ Лидери странака су са присталицама отишли у зграду Скупштине, да би предали петицију са захтевима упућеним владајућој странци. У Скупштини их је дочекао секретар, што говори о спремности власти да призна опозицију. Протест се даље наставио испред зграде Политике, да би се окончао испред зграде телевизије Београд у Таковској. Протест се завршио интервенцијом полиције без упозорења и без повода.⁶⁹ У медијима готово да није било ни речи о протестима опозиције, осим кратких извештаја о физичким сукобима учесника протеста.⁷⁰

Извештаји са скупа о присутности грађана су били различити у зависности од медија до медија. За овај рад кључни листови Политика и Борба наводили су различите податке, према *Политици* било је око 8.000 грађана⁷¹, док *Борба* наводи да је присутно више десетина хиљада грађана.⁷² Док сами организатори сматрају да је било око 50. 000 грађана.⁷³

Након тога на округлом столу у Дому омладине, 14. јуна 1990. године коме су присуствовали Народна демократска алтернатива, Демократски форум, Народна радикална странка, Српски покрет обнове, Демократска странка, Удружење за југословенску демократску иницијативу, Социјалдемократски савез Србије. На којем је

⁶⁵ Крајем године вишестраначки избори, *Борба*, 1. јун 1990, 4.

⁶⁶ Забрањен митинг СНО, *Борба*, 9-10. јун 1990, 13.

⁶⁷ Избори, уз галаму и заклетве, *Борба*, 14. јун 1990, 3.

⁶⁸ Митинг раздора, *Борба*, 13. јун 1990, 3.

⁶⁹ Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 19. - напомена: ове податке преносим из хронике коју сам навео, међутим за потпуну потврду биће неопходно отворити полицијске архив и погледати извештаје са протеста.

⁷⁰ Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 22.

⁷¹ *Политика* 14. јун 1990, 5.

⁷² *Борба*, 14. јун 1990, 4.

⁷³ Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 14.

тема требао да буде нови Устав, али пошто се др Владан Кутлешић творац Устава, није појавио, састанак је протекао више у разговору о протесном митингу и даљим корацима.⁷⁴ Потом је одржана заједничка конференција за штампу опозиције, на којој је саопштен захтев о смени директора, Радио-телевизије Београд,⁷⁵ Душана Митевића, као разлог је наведено извештавање о митингу. Међу повређенима на митингу били су и Драгољуб Мићуновић и Борисав Пекић.⁷⁶

Након притисака опозиције формирана је комисија која је требало да утврди шта се тачно на протесту догодили. Међутим, анонимна комисија је одговорност пренела на анонимног процењивача и анонимни штаб који донео одлуку о полицијској акцији.⁷⁷

У наставку разговора на Округлим столовима који су резултирали тако што је Душан Михајловић прихватио да опозициони предлози буду стављени у амандмане.⁷⁸ Након серије разговора опозиције и власти, које су углавном бојкотовали Српски покрет обнове и Демократска странка, покренута је и петиција удружене опозиције са захтевом да предизборна кампања траје најмање три месеца, да за кандидатуру буде довољно 50, а не 500 потписа бирача и трећи захтев да јавна гласила и телевизије отворе под подједнаким условима за све странке.⁷⁹ Што опозицију доводи у контрадикторност у односу, на реакцију коју је имала кад је оспоравала одредбу Закона, да је довољно 100 гласача за оснивање странке. Док је њено неискуство одиграло одлучујућу улогу, при захтеву за једнаким третманом на телевизији, радију и осталим медијима.

Следећи важан митинг опозиције одиграо се, 12. септембра 1990. године у 15ч, на Тргу Републике⁸⁰ који је за циљ имао да изврши притиска на власт, како би се усвојили амандмани на изборне законе и омогућили вишестраначки бирачки одбор и комисије за збрајање гласова. Власт је покушала да на такве захтеве опозиције одговори тако што је истицала да је омогућавањем присуства посматрачима омогућено и опозицији да надгледа бирачке одборе, а да Републичка извршна комисија треба да остане стручан и нестраначки орган.

⁷⁴ Опозиција се удружује, *Борба* 15. јун 1990, 4.

⁷⁵ Од 1992. године Радио телевизија Србије.

⁷⁶ Пендрек-носталгија, *Борба*, 15. јун 1990, 5.

⁷⁷ Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 23.

⁷⁸ Бучан пород демократије, *Борба*, 10. јун 1990, 12.

⁷⁹ Избори по мери власти, *Борба*, 23. август 1990. 5.

⁸⁰ Митинг па договор, *Борба*, 11. септембар 1990, 3.

Потом опозиционе странке њих 11, најавиле су бојкот избора уколико се предложени амандмани не усвоје.⁸¹ Након чега је захтев је испуњен, али време за кампању утрошено је на борбу око амандмана. Продужен је рок за кандидатуре али не и за кампање, што се може тумачити као жеља власти да избори са опозицијом добију легитимитет али не и да им се пружи могућност за равноправан третман.

На седници Скупштине 22. новембра 1990. године амандмани на законе о изборима, који су се односили на вишестраначке изборне комисије делегати су одбили. Да би након само 4 дана, 26. септембра 1990. године исте амандмане прихватили, а довољно им је било то што је предлог ишао од владе. На овај начин власт је приморала опозицију да изгуби готово недељу дана кампање на само 2 недеље од почета изборне тишине.⁸²

Амандмани су и званично прихваћени Указом о проглашењу Закона о изменама и допунама закона о избору народних посланика, који је донела Скупштина Републике Србије, на седници Већа удруженог рада, на седници Већа општина и на седници Друштвено-политичког већа 26. новембра 1990. године, потписао Председник Скупштине Зоран Соколовић.⁸³ Овом одлуком изашло се у сусрет захтевима опозиционих странака о вишестраначким изборним комисија и бирачким одборима. Међутим, тек након дужег исцрпљивања опозиције серијом састанака на округлим столовима, протестима организованим од стране опозиције и најављиваним потенцијалним бојкотима који су опозицији одузели драгоцену време у кампањи.

Док је Одлуку о овлашћењу изборних комисија и бирачких одбора у изборним јединицама за вршење одређених радњи у спровођењу избора за Председника Републике. Потписао председник републичке изборне комисије, мр Часлав Игњатовић.⁸⁴

⁸¹ Нема избора без амандмана Борба 14. новембар 1990.

⁸² Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 155.

⁸³ Сл. Гласник РС бр. 12/90

⁸⁴ Сл. Гласник РС бр. 11/90

Оснивање политичких странака, програми и деловање

Прва политичка организација која се формирала била је Српска народна обнова у Новој Пазови, на Божић 7. јануара 1990. године.⁸⁵ Што је био један од најважнијих политичких догађаја почетком јануара поред одржавања Четрнаестог конгреса Савеза комуниста Југославије. О чему су известили и дневни листови *Борба* и *Политика*.

На Бадње вече, 6. јануара 1990. године у Новој Пазови, одлучено је да друштво „Сава“ прерасте у политичку организацију Српска народна обнова. Међу говорницима био је и истакнути књижевник Вук Драшковић, који својом националистичком реториком представио програм нове организације.⁸⁶ Након овог скупа у дневном листу *Борба* су се могли прочитати текстови који су били реакција на оснивање Српске народне обнове и националистичку реторику која је прерасла у мржњу према онима који нису Срби. Тако су објављени чланци под насловима: „Програм мрака и безнађа“, „Шта тражи Драшковић“, „Србовањем против српства и Играчи без шансе“.⁸⁷ У *Политици*, један чланак носи назив „Нож и демократија“, са јасном намером да се читаоцима представи какву то демократију жели грађанима да понуди Вук Драшковић. У чланку који се налази одмах испод стоји текст реакције Петра Шкундрића, „СКЈ мора свим средствима да се супротстави политичком организовању на националној основи“.⁸⁸ Поред овог чланка ту је и реакција координационог одбора за Општенародне одбране и друштвене самозаштите Градског комитета Социјалистичког савеза радног народа Београда.⁸⁹

Из извода програма Српске народне обнове – „залаже се за обнављање граница бивше Краљевине Србије и у тим оквирима формирање самосталне од Југославије отцепљене краљевине Србије. Након уједињења, Србија би била издељена у три војводства: Црногорско са седиштем у Цетињу, босанско са седиштем у Крпњу и

⁸⁵ Вучја јама у Пазови, *Борба*, 8. јануар 1990, 4.

⁸⁶ Вучја јама у Пазови, *Борба*, 8. јануар 1990, 4.

⁸⁷ Из самих текстова може се закључити да аутори нису наклоњени властима, да су свесни потребе промена, али осуђују оно што се на скупу могло чути. Посебно бих изводио чланак „Србовањем против српства“ који се нашао на страницама Борбе, 13-14. јануар 1990. године чији је аутор угледни архитект из Загреба Никола Башић, који сасвим легитимно поставља питање коме Драшковић жели да се свети „они који су правили Независну Државу Хрватску су данас мртви, да ли њиховој деци?“

⁸⁸ *Политика*, 9. јануар 1990, 6 – За разлику од члана који су се могли прочитати у *Борби*, код чланака у *Политици* стиче се утисак да нису имали за циљ да извести уз критику о самом скупу, већ да читаоцима сугерише да је једина исправна опција она која је на власти.

⁸⁹ *Политика*, 9. јануар 1990, 7.

*шумадијско са седиштем у Београду. Испуњење ових циљева гарантује једино вишестраначка, парламентарна краљевина Србија са династијом Карађорђевић на челу. Темељ правне државе је тројна, законодавна, судска и извршна власт, при чему би краљ био симбол државног суверенитета и народне традиције. Друштвену својину треба укинути, а све што је друштвено треба да припадне држави, акционарима, приватницима или да постане јавно добро.*⁹⁰

Потом су адвокати из Београда у јануару 1990. године основали Народну радикалну странку, са идејом да обнове некадашњу Народну радикалну странку, Николе Пашића. Председник Адвокатске коморе Београд каже: *„Борићемо се за вољу народа, па ако он хоће социјализам, то ће бити и наша смерница“*⁹¹

Из извода програма Народне радикалне странке – *„залаже се за вишестраначку парламентарну демократију, за правну, уместо партијске државе, за слободно удруживање и грађана у политичке партије, за ефикасну заштиту слободе личности и права човека и грађанина и за федеративно уређење државе, засноване на слободно израженој вољи. Укидање монопола и привилегија Комунистичке партије и потпуну деполитизацију Армије, државне безбедности, судства, штампе, полиције и свих органа државне управе. Залаже се за денационализацију и реприватизацију привреде. Инсистира на развоју пољопривреде као сировинске базе за прехрамбену индустрију.*⁹²

Следећа политичка организација која је настала била је странака Зелених. На конференцији за заштиту и унапређење животне средине, Драган Јовановић, Председник Конференције обавестио је, да је дан раније формирао Иницијативни одбор за оснивање странке. Као разлог за оснивање странке наведен је тај да се *„на еколошке функције постављају људи који се нису ангажовали нити ће се екологијом бавити“*. Са овим се сагласио и Рефик Шећибовић у име Еколошког покрета Београд.⁹³ Зелени у Савезној Републици Србији су договорили да оснивање партије неће искључивати деловање кроз еколошка друштва групе и покрете. Они остају примаран форма организовања док ће партија омогућити продор идеја у институције.⁹⁴

⁹⁰ Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 187-189.

⁹¹ Пашићеви следбеници, *Борба*, 15. јануар 1990, 3.

⁹² Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 198

⁹³ На видику партија зелених?, *Борба*, 19. јануар 1990, 14.

⁹⁴ Зелено светло за партију зелених, *Борба*, 26. јануар 1990, 4.

Прва редовна скупштина београдског одбора Удружења за југословенску демократску иницијативу, одржана је 15. јануара 1990. године. Преовладао је став да Удружење за југословенску демократску иницијативу није политичка странка јер је он *„у двострукој начелној опозицији свакој власти“*, али истовремено и удружење које је у конкретној политичкој опозицији антидемократској власти. Донета је одлука да на Скупштини Удружења за читаву Југославију београдски одбор заступати 14 изабраних делегата.⁹⁵ На седници савета Удружења за југословенску демократску иницијативу, разматрано је питање изласка на изборе и прерастања у странку, међутим није успостављена сагласност око ових питања. Оно што је тада договорено јесте да је главни циљ удружења доношење демократског устава.⁹⁶

Демократска странка основана је 3. фебруара 1990. године, у Београду. За Председника Главног одбора изабран је Драгољуб Мићуновић, а за Председника Извршног одбора Коста Чавошки. За Потпредседника у Главном одбору изабран је Борислав Пекић, а потпредседник Извршног одбора Слободан Илић. Оснивачкој скупштини присуствовали су и Милован Ђилас, Добрица Ђосић, као и Никола Радовић, члан првог послератног Одбора Демократске странке. Поред конституисања органа усвојени су Програм и Статут.⁹⁷

Из извода програма Демократске странке – *„залаже се за укидање монопола власти једне политичке странке, као и сваког облика партијске државе. Увођење потпуне слободе удруживања у политичке странке, удружења и савезе, и то по систему пријаве без икаквог претходног одобрења или провере и без икаквог условљавања идеолошким разликама. Власт мора бити изборна и смењива, стиче се и губи једино поверењем народа. Обезбеђење уставних јемстава за потпуну слободу штампе и одсуство званичне или прикривене цензуре. Обезбеђење заштите својине, без обзира да ли је реч о приватној, државној, јавној или задружној. Утврђивање приватне својине као чиниоца предузетништва и поузданог средства за размах привредних слобода. Национално питање је пре свега демократско питање.“*⁹⁸

Како оснивање и деловање свих политичких организација није обухваћено дневним извештавањем, у *Борби* је у оквиру једног чланка практично представљен пресек стања политичких организација које делују закључно са 15. фебруаром 1990.

⁹⁵ Странка или удружење, *Борба*, 16. јануар 1990, 4.

⁹⁶ УЈДИ неће на изборе, *Борба*, 20. јануар 1990, 5.

⁹⁷ Основана Демократска странка, *Борба*, 4. фебруар 1990, 8.

⁹⁸ Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 190-191

године, чланак преносим у целости: *„На територији СР Србије делују или су најавиле формирање следећа удружења: Савез радикалних демократа, Народна демократска алтернатива, Демократска заједница Мађара, Демократска заједница Русина, сва удружења су у Новом Саду. На Косову постоје: Социјалдемократска партија Косова, Божур, Обор за истину о Косову и Одбор за одбрану људских права. У Београду су: Демократски форум, Југословенска социјалдемократска странка, Покрет за демократску обнову, Зелена странка, Демократско-земљорадничка – еколошка странка, Социјалистичка странка Југославије.“*

Осим Југословенског савеза и Удружења за југословенску демократску иницијативу, који су регистровани ван Србије ни једна странка (изузетак је Солидарност) у том тренутку у Србији није добила законску лиценцу за деловање. То се догодило доношењем Закона о политичким организацијама.

У међувремену дошло је до разлаза у Српској народној обнови. Тако да је на конференцији за штампу, Централног одбора Српске народне обнове, 14. марта 1990. године, потврђено да је Вук Драшковић искључен из Српске народне обнове. Као разлог за то наводи се да је Драшковић створио слику у јавности да је Српска народна обнова *„хорда кољача и осветника“*. Поред тога Мирко Јовић, Председник Српске народне обнове, као разлоге наводи: *„кочење спровођења програма, сумњивих контаката у иностранству, покушај да у руководство странке уведе неколицину бивших чланова КПЈ“*⁹⁹

Истог дана, Вук Драшковић, одржао је своју конференцију за штампу и на њој објавио *„Странка Српске народне обнове и Српски слободарски покрет јуче су основали нову, јединствену странку – Српски покрет обнове са седиштем у Београду. За председника изабран је књижевник Вук Драшковић, а декларацију о уједињењу потписали су Вук Драшковић и др Војислав Шешељ, председници досадашњег Централног одбора СНО и Отаџбинске централне управе ССП.“* Такође, наведено је да је новој странци приступио и Српски омладински покрет обнове, као и то да су постигнути договори о формирању коалиције са Демократском странком слободе и Либералном странком из Ваљева. На питање новинара да је Мирко Јовић на конференцији за штампу објавио да је избачен из странке и у чије им је све то постигнуто одговорио је следеће: *„да је постао председник СНО и потписао*

⁹⁹ Потврђено искључење Вука Драшковића из СНО, *Политика*, 15. март 1990, 15.

Декларацију о уједињењу вољом чланова СНО и вољом већине чланова Централног одбора те странке. “¹⁰⁰

Из извода програма Српског покрета обнове – „од данашње Југославије не могу се отцепити или на штету српског народа конфедерализовати територије које су 1. децембра 1918, на дан стварања Југославије биле у саставу Краљевине Србије, као ни крајеви у којима су Срби, пре усташког геноцида, били у већини – те територије су неotuђива, историјска и етничка својина српског народа. Када је реч о државном уређењу и границама Србије, СПО ће тражити да препороди у вишестраначку и парламентарну државу, која би бранила грађанско, национално, верско и духовно право и достојанство свих припадника српског народа, без обзира где буду живели. У области економског уређења, заступа гледишта да приватна својина и приватно предузетништво постану основни покретачи економије. Увођење верске наставе по слободној вољи, омогућавање Цркви да обавља каритативну делатност, укидање музејског статуса свим храмовима и враћање њихове основне намене богослужења и празновања. Укидање празника који су уведени из идеолошких разлога, као што су 7. јули, 29. новембар и 25. мај, имају за циљ да се обезбеди да Срби живе по моралу оних 11 векова хришћанства које имају у својој традицији. Посебан програмски циљ био је окончање грађанског рата започетог 7. јула 1941. године. Уз национално помирење и исправљање неправде свим Србима којима је начињена.”¹⁰¹

У Дому омладине, 3. априла 1990. године основана је Демократска странка слободе. Оснивању су присуствовали и поједини чланови Српске народне обнове. На оснивању је истакнуто да ће странка бити југословенске оријентације, да ће тражити расписивање избора за Уставотворну скупштину, а потом и доношење новог Устава, како би се укинуле аутономне покрајине, такође истакнуто је да ће се залагати за враћање одузете имовине, као и обнављање уништених културних и верских објеката. Ставовe је изнео председник странке Душан Бошковић.¹⁰²

Конференција за штампу Демократске странке одржана је 6. априла 1990. године, у Београду. Повод за њу је била реакција поводом Тањугове вести коју су потом пренели ТВ Београд, *Политика*, *Политика експрес*, да је др Коста Чавошки за „*Радио дојче вела*“ рекао како је Демократска странка спремна на преговоре о

¹⁰⁰ Коалиција под ведрим небом, *Политика*, 15. март 1990, 15.

¹⁰¹ Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 201-202.

¹⁰² Представљање демократске странке слободе, *Политика* 4. април 1990, 9.

независности Косова. Чавошки демантује и преноси шта је 18. марта у Лондону рекао Александру Ђорђевићу сараднику немачког медија „*Ми смо спреми да разговарамо о свему, сем о томе да се Косово и Метохија могу издвојити из састава Србије и Југославије*“¹⁰³ Пошто је конференцији за штампу присуствовао и новинар Тањуга, Милан Лазаревић напоменуо је да се можда ради о техничкој грешци и извинио се у своје име, али и у име редакције, међутим политичка штета је свакако направљена.

Следећа страначка активност била је акција Месног одбор Демократске странке, 7. априла 1990. године на четири места у граду: код „*Београђанке*“, код зграде Српске академије наука и уметности, на почетку Кнез Михаилове и на Теразијама, покренула петицију са захтевом Скупштини о равноправном представљању свих странака у свим медијима.¹⁰⁴

Странка Зелени Југославије, такође забележила активности у априлу, покренули су питање, што хитнијег одређивање места за складиштење радиоактивног отпада, као и формирање независне институције и тима стручњака који би се бавили контролом загађености животне средине, а предлажу да се то регулише Законом о заштити од радијације.¹⁰⁵

На трибини у Дому омладине, 10. априла 1990. године, представљена Либерлана странка из Ваљева. Према речима њеног лидера Александра Стевановића, представља праву алтернативу, која програм заснива на „*позитивизму*“ и „*еволуционизму*“. У појашњењу истакао да се то односи на примену онога што је неког већ урадио, а дало је позитивне резултате. Затим укидање Закона о заштити имена и дела Јосипа Броза Тита. Потом преиспитивање одлуке о ратној одштети, као и преиспитивање спољне политике.¹⁰⁶

У позоришту „*Душко Радовић*“ у Београду, 20. априла 1990. године свој програм јавности представила је Народна сељачка странка. Иницијативни одбор, на чијем челу је Драган Веселинов, обратио се прогласом, у којем је између осталог, а што се чини суштинским за програм странке, рекао: „*Слободан развој сељачког поседа и приватног предузетништва, заштићена права радника на рад и синдикалну сигурност, као и грађанска права људи на слободу и политичку демократију и право народа на*

¹⁰³ Конференција за штампу функционера Демократске странке, *Политика*, 7. април 1990, 10.

¹⁰⁴ Петиција Демократске странке, *Политика*, 8. април 1990, 10.

¹⁰⁵ Закон о заштити од радијације, *Политика*, 10. април 1990, 9.

¹⁰⁶ Представљена либерална странка из Ваљева, *Политика*, 11. април 1990, 13.

*непристрасну и надзирану државу, најбољи су пут, како се истиче у прогласу, за напредак свих.*¹⁰⁷

У Дому омладине, 26. априла 1990. године у Београду, представила се и Самостална привредна странка. Као основни заштитни „знак“ странке наглашени су: рад, ред и правна законитост. Председник привременог Главног одбор Милован Ђурчић, истакао је да ће се странка борити за државу социјалног благостања, очување људског достојанства незапослених и радно неспособних грађана.¹⁰⁸

У Београду 1. маја 1990. године приликом прославе, Празника рада, је основана Радничка партија Југославије. Као основна начела дефинисана на оснивачкој скупштини су праведност, јавност, истинитост, одговорност и демократичност. Што је изложио ново изабрани Председник Милосав Јовановић, новинар „Рада“.¹⁰⁹

Почетак јуна, обележио је нови раскол на политичкој сцени Савезне Републике Србије у Српском покрету обнове, Шешељ је покушао да смени Драшковића, али није успео након чега направио нову странку Српски четнички покрет.¹¹⁰

Из извода програма Српског четничког покрета – *„обнављање слободне, независне и демократске српске државе на Балкану која ће обухватати целокупно српство, све српске земље. Рушење култа личности Јосипа Броза Тита, као највећег зликовца и тиранина у нашој историји елиминисање свих последица полувековне комунистичке диктатуре. Обнова српске националне духовности засноване на светосављу кроз обезбеђење свих верских слобода и права принципа верске толеранције и онемогућавање државне контроле над деловањем цркве. Гушење свим средствима албанске сепаратистичке побуне на Косову и Метохији.*“¹¹¹

У Београду 30. јуна основан Нови комунистички покрет. Милан Николић један од чланова Иницијативног одбора истиче да се многа програмска начела за која се залажу налазе у програмима других странака. Међутим, истиче да они доносе и извесне новине као што је залагање за право на бесплатно школство, као и право на бесплатно

¹⁰⁷ Народна сељачка странка представила свој програм, *Политика*, 21. април 1990, 10.

¹⁰⁸ Представљена Самостална привредна странка, *Политика*, 27. април 1990, 13.

¹⁰⁹ Основана Радничка партија, *Политика*, 3. мај 1990, 8.

¹¹⁰ Раскол у СПО, *Борба*, 8. јун 1990, 4.

¹¹¹ Д. Радловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 199.

лечење.¹¹² Оснивачка скупштина одржана је 30. јуна 1990. године, што је и озваничило рад политичке организације.¹¹³

Након Ивањданске скупштине Либералне странке, 7. јула 1990. године у Ваљеву, 9. јула дошло је до раздвајања у странци због начина на који је вођена од стране њеног дотадашњег Председник Предрага Вулетића, пре свега због повезивања странке са Српским четничким покретом Војислава Шешеља. На тој конференцији за штампу најављено је стварање нове странке са седиштем у Крагујевцу и променом имена у Народну либералну странку.¹¹⁴

Друга политичка странка настала у јулу била је Социјалдемократски савез младих Србије – Нова демократија, основана 10. јула 1990. године. На оснивачкој скупштини говорили су, између осталих, и академици Добрица Ћосић и Матија Бећковић. На оснивачкој скупштини изабран је привремени Председнички одбор који су чинили Радивоје Лазаревић, Жарко Ристић и Драган Цекић.¹¹⁵

Само два дана пре усвајања Закона о политичким организацијама, Савез комуниста Србије и Социјалистички савез ујединили су се у Социјалистичку партију Србије.¹¹⁶ На седници председништва Републичке конференције Социјалистичког савеза радног народа Србије и Централног комитета Савеза комуниста Србије, 7. јуна 1990. године договорено је да се Социјалистички савез и Савез комуниста републике уједине у нову Социјалистичку партију Србије.¹¹⁷ На седници Централног комитета, 11. јуна донета је одлука да Слободан Милошевић буде изабран за Председника нове Социјалистичке партије.¹¹⁸ Др Богдан Трифуновић, објашњава да је логично уједињавање две сродне организације у једну нову партију која ће окупљати грађане левих политичких орјентација.¹¹⁹ Покрајински комите Централног комитета Војводине једногласно подржао стварање Социјалистичке партије Србије.¹²⁰ Конгрес уједињења Социјалистичке партије Србије, почео је 16. јула 1990. године,¹²¹ једна од кључних

¹¹² Оснива се нови комунистички покрет, *Борба*, 23-24. јун 1990, 13.

¹¹³ Историја јуриша на будућност, *Борба*, 2. јул 1990, 6.

¹¹⁴ Раскол у Либералној странци, *Политика*, 10. јул 1990, 11.

¹¹⁵ Циљ слободно и отворено друштво, *Политика*, 11 јул 1990, 11.

¹¹⁶ Д. Радловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 30.

¹¹⁷ Заједно – као Социјалистичка партија, *Борба*, 8. јун 1990, 1.

¹¹⁸ Слободан Милошевић на чело нове партије, *Борба*, 12. јун 1990, 1.

¹¹⁹ СКС неће да буде партија од јуче, *Борба*, 12. јун 1990, 3.

¹²⁰ Стоп за „вечите“ политичаре, *Борба*, 10. јул 1990, 5.

¹²¹ Нова снага из две традиције, *Борба* 17. јул 1990, 1.

тачака конгреса била је Програм и Статут нове организације,¹²² предлог Статута Социјалистичке партије Србије са укупно 49 чланова, којим је регулисано унутар страначко деловање, начини устројства организације, као и избора унутар странке.¹²³ Оснивачки конгрес завршен 18. јула 1990. године.¹²⁴

Из извода програма Социјалистичке партије Србије – „чува и наставља идеју народне самоуправе српског народа и допринос који су идеји социјалне правде дали социјалисти и комунисти. Залаже се за представничку демократију, стоји у Програмским основама, ширу, развијену демократију од представничке. Она обухвата референдум, народну иницијативу и друге облике непосредне демократије. Надлежности својствене држави Србији треба да врше органи Републике на целој територији. Аутономне покрајине не могу бити државе, већ само облик територијалне самоуправе. Национални односи у Југославији треба да буду засновани на принципу пуне равноправности, а народи удружени у заједничку државу морају имати право самоопредељења и отцепљења. Опредељује се за савремену федерацију равноправних грађана и федералних јединица. Надлежности федерација треба утврдити на основу заједничког договора југославенски народа и њихових република. Сарађиваће са свим покретима и странкама леве орјентације у Југославији.“¹²⁵

У Ваљеву, почетком септембра, основана и прва локална партија Нова демократија – Покрет за Ваљево. У покрет биће члан и потпредседник Републичког извршног већа, Душан Михајловић, а подршку за оснивање добили су и од Матије Бећковића, Бране Црнчевића и Добрице Ћосића.¹²⁶

¹²² Социјализам српских боја, *Борба*, 18. јул 1990, 1.

¹²³ Предлог Статута Социјалистичке партије Србије, *Политика*, 16. јул 1990, 6.

¹²⁴ Основана социјалистичка партија Србије, *Политика*, 18. јул 1990, 1.

¹²⁵ Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991, 185-186.

¹²⁶ Власт у опозицији, *Борба*, 4. септембар 1990, 2.

Представљање странака у кампањи

Промоцијом Српског покрета обнове у Сремским Карловцима, ова странка је кренула у завршно представљање пред бирачима. Драшковић „исправља“ Милошевића“ пред неколико хиљада грађана, како је пренела *Борба*. Вук Драшковић је покушао да грађанима да одговоре на неке ставове које је изнео Слободан Милошевић, пре свега је покушао да „исправи“ Милошевићев став да су комунисти решили српско национално питање 1989. у оквиру Југославије. Драшковић износи став да Србија није од „Драгаша до Хоргоша“, потом анализирајући став Милошевића да се залаже за „демократски социјализам“, наводи да су то много пута помињали и Кардељ, Бакарић, Броз, Стаљин, а по Драшковићевим речима „ако је социјализам не може бити демократски“. Такође критички се осврнуо на почетку трибине, када су му окупљене присталице почеле узвикивати: „Вуче, Вуче“, он је то одговорио: „то је наслеђе изградње култа личности“, које је негативно и додао да се не треба везивати за имена имали смо „Тито, Тито“, сад имамо „Слобо, Слобо“, он сматра да се требамо „отарасити“ везивања за личности и успоставити демократски систем. На активну кампању Српског покрета обнове, реаговало је Удружење „Божур“, које је издало саопштење у којем се наводи забринутост због раста чланства Српског покрета обнове.¹²⁷

Промоција Српског покрета обнове у Ариљу, првобитно замишљена да се одржи у сали Дома културе, али због велике заинтересованости одржана на отвореном испред цркве Светог Архилија. Говорници су грађанима представљали програм, настојали да објасне грађанима, да режим води кампању против Српског покрета обнове, тако што застрашује грађане представљајући их као шовинисте. И упозоравају грађане да је Социјалистичка партија та које треба да се плаше, јер чланови Српског покрета обнове, према његовим речима: „нису шовинисти нити желе да ратом мењају границе српске државе.“¹²⁸ Представљање програма на Косову и Метохији се паралелно одвијало и са формирањем одбора Српског покрета обнове у Зубином Потоку, почетком септембра

¹²⁷ Драшковић „исправља“ Милошевића, „Божур“ против Драшковића, *Борба*, 14. мај 1990, 3.

¹²⁸ Космет вечни посед Србије, *Борба*, 13. јул 1990, 9.

1990. године.¹²⁹ Док је први одбор ван Савезне Републике Србије, формиран у Димитровграду.¹³⁰

Саопштење опозиције: „*Стално се истиче постојање технолошког вишка, чиме се радници излажу уцени да се уписују у Социјалистичку партију*“¹³¹ - тврде месни одбор Демократске, Народно-радикалне, Либералне странке и Српског покрета обнове из Крагујевца.

Представљање Социјалистичке партије добило је огроман простор у дневним листовима *Политике* и *Борбе*. Анализирајући наслове и садржај текстова који су се нашли на страницама *Борбе* не може се рећи да су на било који начин били „*навијачки*“, док су текстови који су се могли прочитати на странцима листа *Политика* сасвим извесно имале за циљ да јавно мњење креирају, а не објективно информишу. Социјалистичка партија у оквиру представљања посетила је готово све веће градове у Србији.

Приликом представљања програма Социјалистичке партије Србије у селу Кусић, прослављена је слава Социјалистичке партије Србије¹³² у том селу.¹³³ Након тога промоција одржана у Зрењанину, а најзначајнији говорник био је академик Антоније Исаковић, тада је истакнут принцип равноправности као један од важних за то доба.¹³⁴ У Медвеђи приликом промоције истакнуто да ће Социјалистичка партија Србије бити вишенационална странка, што је практично била допуна онога што је речено у Зрењанину.¹³⁵ Следећа дестинација промоције програма Социјалистичке партије Србије био је Тутин, где су се пре свега обраћали будућим члановима због забринутости око увођења вишепартијског систем, уз наглашавање да „*неће дозволити да дође до разбијања Србије*“. ¹³⁶ Приликом представљања у Бајиној Башти, између осталог нападнут је и Анте Марковић, који је сасвим сигурно уз Вука Драшковић виђен за највећег опонента властима, конкретно покушај његове дискредитације ишао је на то да

¹²⁹ Иницијативни одбор СПО на косову, *Борба*, 5. септембар 1990, 3.

¹³⁰ Ми смо странка будућности, *Борба*, 23. октобар 1990, 5.

¹³¹ Притисак на радник, *Борба*, 28-29. јул 1990, 11.

¹³² Ова информација нам говори о томе да је Социјалистичка партија Србије „*заиграла*“ на карту национализма, јер је до тад било неприхватљиво да било који комунистички функционер прославља славу, а сад то чини страначки одбор.

¹³³ Доста је било чекања боље будућности, *Политика*, 12. август 1990, 8.

¹³⁴ Социјалистичка партија Србије изникла из потребе савременог друштва, *Политика*, 21. август 1990, 10

¹³⁵ Вишенационална СПС, *Политика*, 21. август 1990, 16.

¹³⁶ Вишепартијски систем не значи њено разбијање, *Политика*, 24. август 1990, 8.

се гласачима сигнализира да ли неко ко у „*свом Загребу не промовише своју странку*“ има „*морално*“ право да то ради у Србији.¹³⁷

На скупу у Новој Гајдобри, у близини Бачке Паланке, речено је: „*да се доношењем новог устава Србије остварује право народа да има своју републику*“.¹³⁸ Социјалистичка партија Србије овим примером показао да је константно играо између национализма и социјализма. Приликом представљања на Врачару, упућене су оштре критике на рачун опозиције.¹³⁹ - На један перфидан начин да се опозиција представи у контрадикторности, говорило се о томе како опозиција тражила што пре изборе, а сада тражи продужење кампање, уз прећуткивање да та два захтева иако формално контрадикторна, ипак упућиван у различитим тренуцима, те се стога не може рећи да је опозиција контрадикторна, већ да су у питању захтеви који су упућивани у различитим околностима.

Даље се наставило са обиласком Србије, вођењем кампање и представљањем програма. Места која су даље посећена су: Пећ, Шид, Нови Београд, Ужице Ниш, Пирот, Зајечар, Дренова, Раковица, Шестово, Обреновац, Крагујевац, Краљево, Ваљево, Батајница, Лесковац, Вршац, Чачак, Бор, а од регија: Поморавље, Шумадија и аутономне покрајине: Војводина и Косово и Метохија, уз то је потребно нагласити да су оквиру кампање сви већи градови посећивани по више пута.¹⁴⁰

У Нишу је 21. новембра одржан један од највећих скупова на који су према писању *Политике* дошле пристигли из читаве Источне Србије, као и са Косова.¹⁴¹ - Оно што остаје отворено за анализу, отварањем архива и приступом неким другим изворима који би то могли поуздано потврдити, јесте колико је реч о стварним присталицама, људима који су ту дошли због жеље да подрже Социјалистичку партију Србије, а колико је дошло људи због страха од губитка посла или сличног, о чему сам већ наглашавао преносећи саопштење опозиције из Крагујевца, а притом не занемарљива чињеница која би то могла исто потврдити јесте жеља Социјалистичке партије да у Закон о странкама унесе принцип организовања по радним јединицама, а не

¹³⁷ Нудимо истину и оно што можемо да урадимо, *Политика*, 25. август 1990, 10.

¹³⁸ СПС с правом брине о српском народу ван Србије, *Политика*, 27. август 1990, 8.

¹³⁹ Ова партија креће новим путем, *Политика*, 29. август 1990, 7.

¹⁴⁰ *Политика*, септембар- децембар 1990.

¹⁴¹ Митинг у Нишу, *Политика*, 21. новембар 1990, 1.

територијалним, што се може одбранити са идеолошке основе, али не и са демократске. На насловној страници *Политике* податак „у Нишу се слило 250.000 људи.“¹⁴²

Период између два круга протекао је извештавањем о резултатима у првом кругу, што је итекако имало утицаја на резултате другог круга. С обзиром да се на страницама *Политике* у неколико чланака налазили новински текстови о „импресивној“ победи Социјалистичке партије Србије, као и преношење честитки Слободану Милошевићу, ново изабраном Председнику Републике, које су уследиле како од домаће тако и од стране јавности.

Што се тиче опозиције с обзиром да Социјалистичка партија Србије у првом кругу није обезбедила апсолутну већину дошло је до уједињавања опозиционих снага, процес уједињавања је био олакшан тим што се није морало преговарати око тога кога треба подржати, јер се у другом кругу налазили кандидати за посланике Социјалистичке партије Србије и по један опозициони кандидат за посланик, тако да је договор целокупна опозиција био да заједнички подрже опозиционе кандидате.

Текст у *Борби* са насловом „Слободану Милошевићу 65.34 одсто гласова“, детаљан текст о резултатима које су остварили сви политички учесници.¹⁴³ Док текст у *Политици* носи наслов „Велика победа Слободана Милошевића“.¹⁴⁴ Разлика је јасна већ на први поглед уз речи „Велика победа“, што је су несумњиво тачно, *Политика* учествује тако што већ спрема подлогу за други круг избора за народне посланике.

¹⁴² Најважнији је мир, *Политика*, 22. новембар 1990, 1.

¹⁴³ *Борба*, 13. децембар 1990, 1.

¹⁴⁴ *Политика*, 13. децембар 1990, 1.

Функционерска кампања

Посебно важан аспект приликом проучавању изборног процеса јесте „Функционерска кампања“. Слободан Милошевић, у изборну трку ушао је као Председник председништва Савезне Републике Србије, и то је дало посебан печат и утицај на извештавање о његовом раду, а самим тим остваривало и велики утицај на потенцијалне гласаче. Не постоји могућност избећи извештавање о раду Председника у време кампање, чак и са свешћу да знате да на тај начин се утиче на гласаче. Тако да је таква кампања приметна и у листу *Борба*, који је по свему судећи настоја да извештава објективно. Док у листу *Политика* је тај сегмент подигнут на највиши могући ниво где ја на насловним страницама испраћена свака активност Председника председништва.

Неки од примера функционерске кампање, на страницама *Борбе* су следећи:

Говор председника председништва Савезне Републике Србије Слободана Милошевића¹⁴⁵, сусрет Слободана Милошевића и Фрање Туђмана,¹⁴⁶ сусрет са израелским председником парламента.¹⁴⁷

Текст о сусрету Слободана Милошевића са атлетичарима преносе и *Политика* и *Борба* под следећим насловима: „Милошевић примио атлетичаре“¹⁴⁸ и „Слободан Милошевић примио учеснике Европског првенства у атлетици“.¹⁴⁹ Иако се из самих наслова не може извући закључак да ли се на овај начин могло утицати на креирање јавног мњења, податак који можда може ближе објаснити природу циљаног извештавања, која се не сумњиво морала обавити, јесте да је *Политика* текст пренела на првој страници а *Борба* на последњој.

Примери „функционерске кампање“ на страницама листа *Политика*:

Председник Председништва Савезне Републике Србије Слободан Милошевић посетио САНУ и разговарао са домаћинима о активностима и пројектима,¹⁵⁰ потом разговори са америчким конгресменима и америчким амбасадором,¹⁵¹ Председник

¹⁴⁵ Први циљ – јединствена и суверена држава Србија, 26. јун 1990, 2.

¹⁴⁶ „Предигра“ на Дедињу, *Борба*, 10. август 1990, 2.

¹⁴⁷ Лончар и Милошевић примили Шиланског, *Борба*, 20-21 октобар 1990, 14.

¹⁴⁸ *Борба*, 11. септембар 1990, 9.

¹⁴⁹ *Политика*, 11. септембар 1990, 1.

¹⁵⁰ Слободан Милошевић, гост Српске академије наука и уметности, *Политика*, 31. март 1990, 1.

¹⁵¹ Слободан Милошевић примио америчке конгресмене, *Политика*, 10. април 1990, 1.

републике Кипра у званичној посети Југославији разговара са председником председништва Савезне Републике Србије,¹⁵² приликом заседања међународно олимпијског комитета у Београду, Председник председништва Савезне републике Србије разговарао са члановима извршног одбора МОК, и председником Хуаном Смараном,¹⁵³ разговоре Председником Председништва Савезне Републике Србије и директора мексичког листа „Eksceizior“ Рехина Диас Редонда,¹⁵⁴ разговоре са секретаром др Вилхемом Фондраном и делегацијом западнонемачке федералне јединице Баварске,¹⁵⁵ Председником Председништва Савезне Републике Србије разговарао са учесницима Другог шведско – српског симпозијума,¹⁵⁶ Председником Председништва СР Србије разговарао са члановима Светог архијерејског синода,¹⁵⁷ сусрет Десанке Максимовић и Слободана Милошевића,¹⁵⁸ „Декани београдских факултета код Слободана Милошевић“,¹⁵⁹ „Слободан Милошевић отворио радове на аутопуту Бубањ поток – Добановци“,¹⁶⁰ „Милошевић примио Франсоа Бексона, међународног банкара.“¹⁶¹

¹⁵² Слободан Милошевић примио Георги Василиуа, *Политика*, 11 април 1990, 1.

¹⁵³ Слободан Милошевић примио Хуана Самарана, *Политика*, 26. април 1990, 1.

¹⁵⁴ Слободан Милошевић примио Рехина Диас Редонда, *Политика*, 28. април 1990, 1.

¹⁵⁵ Разговори Милошевића и Фондрана, *Политика*, 4. мај 1990, 1.

¹⁵⁶ Слободан Милошевић примио учеснике Другог шведско – српског симпозијума, *Политика*, 7. јун 1990, 1.

¹⁵⁷ Слободан Милошевић примио чланове светог архијерејског синода, *Политика*, 16. јун 1990, 1.

¹⁵⁸ Има и среће у сеобама, *Политика*, 23. септембар 1990, 7.

¹⁵⁹ *Политика*, 30. октобар 1990, 1.

¹⁶⁰ *Политика*, 8. новембар 1990, 1.

¹⁶¹ *Политика*, 21. децембар 1990, 1.

Резултати гласања на децембарским изборима 1990. године

У прилогу се налазе табеле са коначим резултатима:

Резултати избора за народне посланике Републике Србије 9. и 23. децембра 1990.			
Странка	Број гласова	%	Број мандата
Социјалистичка партија Србије	2.320.587	46,09	194
Српски покрет обнове	794.789	15,79	19
Демократска странка	374.887	7,45	7
ДЗВМ	132.726	2,64	8
Странка демократске акције Санџака	84.156	1,67	3
Савез реформских снага Југославије за Војводину	74.748	1,48	2
Народна сељачка странка	68.045	1,35	1
Нова демократија - Покрет за Србију	67.356	1,34	0
Народна радикална странка	63.041	1,25	0
Странка савеза сељака Србије	52.663	1,05	2
Српска народна обнова	40.359	0,80	0
Српска демократска странка	32.927	0,65	1
Зелена странка	32.007	0,63	0

Савез реформских снага Југославије у Србији	27.358	0,54	0
Удружење за југословенску демократску иницијативу	24.982	0,50	1
Демократски савез Хрвата у Војводини	23.630	0,47	1
Партија за демократско деловање	21.998	0,44	1
Странка Југословена	21.784	0,43	1
Странка самосталних привредника и сељака	13.778	0,27	0
Радничка партија Југославије	13.774	0,27	0
Српска светосавска странка	9.169	0,18	0
Либерална странка	7.325	0,14	0
Социјалдемократска партија Рома Србије	6.491	0,13	0
Лига за Панчево - странка умереног напретка	6.034	0,12	0
Демократска реформска странка Муслимана	5.432	0,11	1
Покрет за заштиту људских права у Југославији странка људских права Југославије	4.835	0,10	0
Сељачко-радничка странка Србије	4.802	0,09	0
Странка самосталних привредника "ЗАПИС"	4.381	0,09	0

Демократски форум	4.172	0,08	0
Нови комунистички покрет	4.017	0,08	0
Странка народне слоге	3.838	0,08	0
Странка самосталних демократа Србије	3.486	0,07	0
Југословенска социјалистичка демократска странка	3.026	0,06	0
Српски ројалистички блок	2.966	0,06	0
Демократски савез Турака	1.842	0,04	0
Социјалдемократска партија Југославије	1.528	0,03	0
Странка школске омладине Србије	1.368	0,03	0
Непознат предлагач	1.137	0,02	0
Демократска странка (Давидовић - Грол)	1.022	0,02	0
Свесрпски народни покрет СНП	826	0,02	0
Демократска странка слободе	707	0,01	0
Демократска политичка партија Рома- Крагујевац	543	0,01	0
Републиканска странка	480	0,01	0

Групе грађана	456.318	9,06	8 ¹⁶²
---------------	---------	------	------------------

Резултати избора за председника Републике Србије 9. децембра 1990.				
Р	Кандидат	Предлагач	Гласова	%
1	Слободан Милошевић	Социјалистичка партија Србије	3.285.799	65,34
2	Вук Драшковић	Српски покрет обнове	824.674	16,40
3	др Иван Ђурић	Савез реформских снага Југославије у Србији и Удружење за југословенску демократску иницијативу	277.398	5,52
4	др Сулејман Угљанин	Странка демократске акције	109.456	2,18
5	др Војислав Шешељ	Група грађана	96.277	1,91
6	др Блажо Перовић	ЈУ блок	57.420	1,14
7	Слободан Матић	Савез свих Срба у свету	28.978	0,58
8	Драган Јовановић	Зелена партија	22.458	0,45
9	др Љубен Ален Алексов	Група грађана	19.123	0,38
10	др Љубомир Грујић	Група грађана	17.675	0,35
11	Милан Лазаревић	Група грађана	11.034	0,22

¹⁶² Сл. Гласник РС бр 1/91

12	Тихомир Живановић	Група грађана	9.892	0,20
13	Јован Копривица	Група грађана	9.677	0,19
14	Миодраг Гојковић	ССП Запис	9.262	0,18
15	Томислав Крсмановић	ПЗЈП	8.095	0,16
16	Живан Харван	ССП	7.791	0,15
17	Велимир Цветић	СДПЈ	6.575	0,13
18	Милан Младеновић	Група грађана	6.459	0,13
19	Мирослав Веселиновић	Група грађана	6.180	0,12
20	Никола Баровић	Група грађана	5.355	0,11
21	Предраг Вулетић	Либерална странка	5.019	0,10
22	Ратомир Војводић	Група грађана	4.414	0,09
23	Љиљана Ћуић	Група грађана	3.425	0,07
23	Милорад Радовић	Група грађана	3.425	0,07
25	Саша Горанци	Група грађана	3.409	0,07
26	Никола Шећероски	Група грађана	3.168	0,06
27	Чедомир Нешић	Група грађана	2.553	0,05
28	Слободан Ранковић	Група грађана	2.425	0,05
29	Радивоје Шаренац	Група грађана	1.918	0,04
30	Јован Стојковић	Група грађана	1.154	0,02
31	Миомир Тошић	Група грађана	904	0,02
32	Херцен Радоњић	Група грађана	847	0,02 ¹⁶³

¹⁶³ Сл. Гласник РС бр 1/91

Према једној каснијој анализи приликом које су анализирани подаци по општина, када се узме просек у групи економски најразвијенијих општина Социјалистичка партија Србије је добила 44 одсто гласова, а у групи од десет најнеразвијенијих општина, 58 одсто гласова.¹⁶⁴

¹⁶⁴ V. Goati, *Izbori u SRJ od 1990. do 1998*, Beograd 2001, 33.

Закључак

Увођење вишестраначја почело је усвајањем Закона о странкама, преко изборних закона, до медијских закона који су владајућој странци омогућили простор какав је желела док је опозиција простор у медијима морала да се бори.

Са позиција власти једино се размишљало како „безбедно“ ући у неизбежно вишестраначје, и сви инструменти коришћени су за проналажење тог одговора. Власт се и овог пута надала да ће проблем решити као и у великом броју случајева до сада у оквиру широког фронта социјалистичких снага, дефинисаним Кардељевим плурализмом самоуправних интереса. Но, услови и околности више нису дозвољавали да се таква доктрина опет примени, у илегалу у овом тренутку настале су странке са значајним бројем чланова и симпатизера.

Анализирајући листове *Политику* и *Борбу*, и уочавајући просторе које су уступили политичком организацијама могу се изнети следећи закључци. У *Борби* на један текст Демократске странке, или неког од њених челника, долазили су два текста Српског покрета обнове и три текста Социјалистичке партије Србије, Док се остале странке помињу у знатно мањој мери. Чланци су били тако концепирани да су читаоцима пружали могућност информисања и самосталног опредељивања. На другој страни у *Политици* ситуација је сасвим супротна, чланци су политички обојени о чему сам већ говорио у самом раду. Однос заступљености је био следећи на по један текст о Демократској странци или Српском покрету обнове долазило је по девет текстова о Социјалистичкој партији Србије.

С обзиром да у представљањима странака у штампи није постојала законска обавеза о једнакој сразмери заступања свих странака. То је са једне стране помогло опозиционим странкама са већим бројем чланова да дођу до већег простора, у штампи, него на Радију и ТВ каналима. Међутим, то је имало и своју другу страну, није постојало ни ограничење у представљању владајуће странке, па је она несумњиво добила много више простора него било која опозициона странка. У томе је свакако предњачио дневни лист *Политика* који се практично претворио у гласило Социјалистичке партије Србије.

С обзиром на богату традицију *Политике*, она је представљала дневни лист којем народ верује, због тога је она била кључна за режим да је стави под контролу и у томе је успео. Контрола над новином успостављена је постављањем за директора Живорада Миновића, и успостављањем страховладе у тој медијској кући. Како сам већ у свом раду напоменуо да је по Савезном Уставу постојала широка друштвено-политичка категорија Социјалистички савез радног народа Србије, ова организације је имала важну улогу и у постављању јавних функционера, без његове сагласности нико се није постављао, па тако ни директор *Политике*, што довољно говори о томе коме је морао бити одан ако жели да задржи своју позицију.

Чак и када би се појављивали новинар спремни да износе чињенице и супротстављају се пропаганди, то је спречено баш уз помоћ тадашњег директора. На тај начин овај дневни лист је претворен у „агитпроп“ Социјалистичке партије Србије. Велика већина новинара коју су били спремни да пишу објективно, практично су натерани да напусте дневни лист одмах након победе Слободана Милошевића на Осмој седници ЦК Србије, тако да су остали само новинари спремни да се ставе на располагању властима. Најчешћи начин за обрачунавање са онима који су покушавали да врате дневни лист оном новинарском правцу којем припада, ишло се кроз оптужбе за неиспуњавање радних задатака, потом лепљење етикета „нерадник“ смањења плата чиме су новинар присиљавани на одлазак, док би на супротној страни они „послушни“ добијали велике плате.

Једна од најважнијих рубрика у дневном листу *Политика* била је „Одједи и реаговања“, у којој су објављивана писма наводних читалаца, у којој се говорило о најактуелнијим догађајима у држави. Рубрика је суштински служила за давање подршке потезима власти, за стварање привида да је народ уз Милошевића. Тако конципирана да делује непристрано, а суштински стављена на располагању властима имала је велики утицај на креирање јавног мњења и резултате на изборима.

Док је са друге стране *Борба* настојала да буде објективан дневни лист, што се може закључити на основу тога што се информације о истом догађају у *Политици* и *Борби* разликовале готово у потпуности. Чак и када се текстови нису много разликовали, као на пример они које сам наводио у функционерској кампањи, разлика је била у том што је политика такве текстове стављала на првој страници, са циљем да у првом плану прикаже рад тадашњег Председника и на тај начин директно утуче на креирање јавног мњења.

Да је дневни лист *Борбу* власт видела као велику претњу најбоље сведочи то што је константно подстицала сукоб два дневна листа. Међутим, није се остало само на томе власти су преко свој људи у једном тренутку направиле и раздор између редакције и штампарије у дневном листу *Борба*. Власт је успела да блокира излагање дневног листа, након чега је један део новинар отпуштен као технолошки вишак, а влада Анте Марковић је стекла велики утицај над листом, што се могло и осетити кроз давање простора његовој страници.

На крају бих још рекао, оба дневна листа имала су несумњиво велики значај у изборном циклусу 1990. године. *Политика* која се готово отворено ставила на страни власти, док је *Борба* која се потпуно ненадано нашла на супротној страни од власти у Србији, отворила је свој простор тадашњој опозицији. Но, како је тај просто био неупоредиво мањи од оног који је власт добила у *Политици*, и у другим медијима, ни изборни резултат није могао бити другачији него каузалан заступљености странака. Оно што бих још код Борбе издвојио, можда није помогла опозиционим странкама да остваре боље резултате или да победе. Међутим, оно чиме је сасвим сигурно помогла јесте уредним извештавањима о Округлим столовима, протестима и најављеним бојкотима што је дало и извесни резултат у погледу усвајања неких опозиционих захтева у вези са организовањем самих избора.

Парале које се могу повући ако пратимо редослед одржавања првих вишестраначких избора у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, идентичан је редоследу распада Југославије. Прво су се избори одржани у Савезној Републици Словенији, она је била прва република која је напустила Социјалистичку Федеративну Републику Југославију, затим следећа која је одржала вишестраначке изборе била је Савезна Република Хрватска која је Социјалистичку Федеративну Републику Југославију напустила одмах после Словеније. Потом су избори одржани у Савезној Републици Македонији, које је иступила из Социјалистичке Федеративну Републику Југославије након Хрватске, затим у Босни и Херцеговини која је то последња учинила 90-их година 20. века. Савезне Републике Србија и Црна Гора последње су одржале вишестраначке изборе, а Црна Гора је прогласила независност 2006. године.

Такође веома значајна ствар за анализу јесу изборни циклуси у самој Републици Србији. Ако направимо паралеле изборних процеса у протеклих 28 година, свако по свом значају и изборном резултату издвајају се три изборна циклуса: 1990-е, 2000-е и

2016/7-е године. У овим изборним циклусима уочљиве су одређене закономерности, у сва три изборна циклуса победници на Председничким изборима изборили су победе у првом кругу, 1990-е и 2017-е друго пласирани су имали резултате око 16%, 2000-е је одступање највећим делом јер је било мало кандидата који су учествовали и била је практично референдумска атмосфера. Такође, неке паралеле се могу повлачити и са парламентарним у сва три изборна циклуса 1990-е, 2000-те и 2016-е, победничка странака или њена предизборна коалиција у парламенту добијале су надполовичну већину посланичких мандата. Још једна паралела би се могла направити око организовања опозиционих протеста 1990-е и 2000-е, у оба случаја протести су се одржали испред Народне скупштине, зграде Политике и Радио телевизије Србије, што нам свако осликава институције које су били под најстрожом контролом власти.

За сам крај могао бих рећи које су то најзначајније тековине које су се успоставиле овим изборним циклусом. На првом месту „оживљен“ је плуралистички парламент једна од највећих тековина свих демократских друштава. Издејствоване су вишестраначке комисије и бирачки одбори који се старају о спречавању крађе гласова на бирачким местима, па све до њиховог збрајања у републичким комисија и коначног објављивања, комплетан процес прате и опозиција и власт.

Извори

- *Борба*, Београд 1990.
- *Политика*, Београд 1990.
- Д. Радуловић, Н. Спаић, *У потрази за демократијом*, Београд 1991.
- Сл. Гласник РС бр. 1/1990, 1/1991
- Сл. Лист СФРЈ бр. 42/1990

Литература

- V. Goati, *Izbori u SRJ od 1990. do 1998*, Beograd 2001,
- Зборник радова, Љ. Димић, *Срби и пропаст Југославије, Епилог: криза, распад и разбијање Југославије*, Београд 2017.
- Љ. Димић, *Срби и Југославија*, Београд 1998.
- Љ. Димић, *Историја српске државности III*, Нови Сад 2001.
- Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008.
- A. Molnar, *Osnovna prava čoveka i raspad Jugoslavije*, Novi Sad 1994,
- K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista I*, Institut za savremenu istoriju. (pdf)
- K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista II*, Institut za savremenu istoriju. (pdf)
- B. Petranović, *Istorija Jugoslavije III (1918-1988)*, Beograd 1988.
- Група аутора, *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд 1985.

Интернет странице:

- <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.871.html>